

KÜLTÜR VARLIKLARI ve DEPREM: GÖRÜŞ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

ICOMOS TÜRKİYE Milli Komitesi, 1 Mart 2023

6 Şubat 2023 Pazartesi günü gerçekleşen depremlerin, insan yaşamında telafisi imkânsız kayıplar, yaralanmalar ve sosyal örüntüdeki çözümlerle birlikte, kültürel bakımından çok zengin bir coğrafyada, özellikle de kadim medeniyetlerin izlerini biriktirerek kültürel çeşitlilikleri ile zenginleşmiş şehirlerimizde kültür varlıkları ve kültürel yaşantı üzerindeki yıkıcı etkilerini üzüntüyle izlemekteyiz.

İnsan hayatını kurtarmanın ve yaşamı sürdürmenin her şeyden önce geldiğinin bilincindeyiz. Bu bağlamda, bireysel ve toplumsal aidiyeti ve yaşamı yeniden inşa edebilmek adına, toplumsal yaralarımızın sarılması sürecinde somut ve somut olmayan kültür varlıklarını yeniden yaşama katmak büyük önem taşımaktadır. Köklü uygarlıkların izlerini taşıyan, zengin kültürel çeşitliliği temsil eden ve şu an maalesef “afet bölgesi” olarak andığımız coğrafi bölgeye, insanları ve geçmişten gelen değerleriyle birlikte yeniden hayatıyet kazandırmak vazgeçilmez bir gerekliliktir.

YIKIMIN ETKİSİNDE KÜLTÜREL COĞRAFYA/ KÜLTÜR VARLIKLARI

Depremden etkilenen illerde dört adet Dünya Miras Alanı, 3715 sit alanı ve 7987 tescilli taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır. Ancak bu resmi sayıların ötesinde, tescilli olmadığı halde korunması gerekli kültür varlığı niteliği taşıyan çok sayıda yapı, arkeolojik, kırsal ve kentsel doku, kültürel peyzaj alanı ve somut olmayan kültürel miras ögesi de depremlerden etkilenmiş durumdadır. Anıtsal yapılardan ve sivil mimarlık örneklerinden ağır hasar görenlerin kimi kısmen, kimi tamamen yıkılmış; kentsel, kırsal dokularda ve kültürel peyzaj bileşenlerinde önemli kayıplar meydana gelmiştir. Çok katmanlı ve zengin kültürel birikime sahip bu coğrafyada, daha önce örtülü olan arkeolojik katmanların üzerindeki yapıların yıkılmasıyla ulaşılabilir hale gelmiş; kültür varlıkları ve diğer yerleşmelerin bulunduğu alanlarda zemin koşulları değişmiştir.

HENÜZ GEÇMEYEN TEHLİKE VE SÜREGELEN RİSKLER

- Kültür varlığı yapıların parçalarının yıkıntılar içinde kaybolması, kurtarma prosedürlerine uygun olarak, uzman gözetiminde belgelenmeden konumlarının değişmesi
- Ayakta kalan kısımların geçici desteklemelerle korunmaya alınmadan yıkılması.
- Enkaz kaldırma çalışmaları sırasında yüzeye yakın arkeolojik katmanların tahrip edilmesi.
- Ayrıntılı hasar tespit çalışmaları yapılarak, yıkım sürecinden ve geçmişteki yanlışlardan öğrenme olanağının kullanılmaması, risklere hazırlık için dersler çıkarılmaması.
- Bütüncül iyileştirme programları olmadan, noktasal ve tekil restorasyonlarla kültürel katmanların ayrıştırılması.
- Anıtsal ve simgesel yapıların dışında kalan sivil mimarlık örneklerinin ve dokuların göz ardı edilmesi.
- Kentlerde ve özellikle kırsal yerleşimlerde tescilli olmayan korunmaya değer dokuların yitilmesi.
- Yeni yapılaşma alanlarında ve kentsel tasarımlarda hızlı kararlarla tarihin izlerinin silinmesi, tarihi merkezlerle ilişkilerin kopması, tarihi dokuların soyutlanması.
- Kentlerin tarihi kimliğinin, insanların şehirleriyle kurdukları aidiyet, sahiplenme ve yaşamsal (barınma, üretim) ilişkinin kopması, göçlere yol açılması, tarihi kent merkezlerinde insansızlaşma.
- Tarımsal ve yerel üretimin, kültürel peyzaj değerlerinin ve kültürü yaşatan toplulukların sosyo-ekonomik yaşantı biçimlerinin göz ardı edilerek tarihi süreklilik barındıran kentsel yerleşimlerin sadece turizme hizmet eden, turistik bir izleme rotasının nesnelere indirgenmesi veya deprem sonrası anında dondurulmuş müzekentlere dönüştürülmesi.

Depremi hemen ardından Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın alana ilk erişimi müzeler ve anıtsal yapılar üzerinden gerçekleşmiştir. Anıtsal yapılardaki hasarların tespiti ve acil koruma önlemleri büyük önem taşımakla birlikte, bu konu sadece anıtsal yapılarla sınırlı tutulmamalı; kentsel ve kırsal dokularda yer alan sivil mimarlık örneklerinin hasar tespit ve koruma önlemleri ivedilikle gerçekleştirilmelidir. Antakya başta olmak üzere depremden etkilenen çok katmanlı yerleşim merkezlerinde, kentsel arkeoloji kapsamında yeni tespitlerin ve değerlendirmelerin gerekli olacağı açıktır.

YIKIMDAN ÖĞRENEREK GELECEĞİ İYİLEŞTİRMEK

BÜTÜNLEŞİK PLANLAMA İLE KENTLERİN CANLANDIRILMASI

Bugün insanın ve yapının kalmadığı bir ortamda mekanların yeniden canlandırılması ve yaşamın yeniden başlayabilmesi için konunun çok boyutlu ve aşamalı olarak ele alınması önem taşımaktadır. Acil ve geçici barınma ihtiyacına yönelik bir yapılanma sürecinin yönetilmesi elbette çok büyük bir zorunluluktur. Fakat bu sürece paralel olarak yapılması gereken bir diğer önemli çalışma kentin/kent parçalarının yeniden canlandırılması işinin programlanmasıdır. Bunun için kapsamlı sosyo mekânsal analizlerin ivedilikle yapılması ön şarttır. Gelecek için karar verme aşamasının ise kentin insanıyla birlikte gerçekleştirilmesi olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Bölgeye ait olan fakat karar süreçlerinin dışında bırakılmış ve üretilen mekanlara yabancılaşmış insanların o kente tekrar ruh vermeleri, gündelik hayatın yeniden canlanması mümkün değildir. Dolayısıyla kentin geleceğinin aşamalı biçimde ve katılımcı süreçlerle planlanması ve yapılaşmasının / yeniden canlandırılmasının yönetilmesi önem taşımaktadır.

Kentlerin yeniden yapılanma sürecinde bu kentlerin tarihsel olarak çok katmanlı yapısının planlama çalışmalarında gözetenilerek tarihi, kentsel, arkeolojik, doğal ve karma sit alanları ve çevreleri afete dirençli ve aynı zamanda yerel kültürel dokularla ilişkili olarak planlanmalıdır. Yapı ölçeğindeki kültür varlıklarının tekil restorasyonlarının yeterli olmayacağı çok açıktır. Bu yapıların içinde yer aldıkları sokak, mahalle ve kent ölçeğindeki bağlarının kurulması çok önemlidir. Onarılan eski eserler, geçmişlerinden kopuk bir şekilde yeniden yapılmış, deprem anına sabitlenmiş “müzekent” lere yol açmamalı, aksine her anlamda yaşayan yerler olmalıdırlar.

KORUMA, RESTORASYON, KÜLTÜR VARLIKLARININ İYİLEŞTİRİLMESİ

Depremlerin yıkıcı etkileri ve sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, kültür varlıklarının restorasyonlarına ilişkin projelendirme, uygulama ve onay-denetim süreçlerinde alışılmış adımların kısa sürede olumlu sonuçlar vermekten uzak olduğu anlaşılmaktadır. Geçmişte yapılmış olan restorasyonların yeniden değerlendirilmesi, yapılan doğru ve yanlışların tarafsız ve bilimsel bir bakış açısıyla ortaya konulması büyük önem taşımaktadır. Kültür varlıklarında yapılacak restorasyon işlemleri için güncel bilimsel ilkelerin ışığında kullanılmakta olan ve kullanılması gereken teknik ve yöntemlerin deprem risklerini azaltmak üzere yeniden ele alınması gereklidir. Mevcut mevzuat ve ilgili kurullar yeniden değerlendirilerek deprem sonrası özel duruma ilişkin onay ve denetim süreçlerinde doğru kararların uzmanların danışmanlığında ve nispeten daha çabuk üretilmesi için bir düzenleme düşünülmelidir. Pek çok kültür varlığı için elde bulunan projeler deprem sonrası duruma uyarlanmadan kullanılamayacak, ancak belge olarak çok önemli yarar sağlayacaktır. Bölgedeki yoğun yıkım kapsamlı rekonstrüksiyonları ve bütünlemeleri gündeme

getirecektir; ancak bu yeniden yapımlarda acele karar vermekten kaçınılmalı, yapıların varlığını sürdüren parçaları ve rekonstrüksiyonun yöntemi ve ölçeği uzmanlarca hassasiyetle değerlendirilmelidir.

Afet sonrası ilk müdahalelerde öncelikli olarak anıtsal yapılar gündeme gelmiştir. Anıtsal yapılar, yıkılan yapı parçalarının ayıklanması, tespit ve önlemlerin alınması açısından nispeten daha elverişli olanaklar sağlamaktadır. Ancak, özellikle sivil mimarlık örneklerinin bulunduğu kentsel ve kırsal dokular bu anlamda çeşitli güçlükler barındırmaktadır. Deprem hasar verdiği bölgedeki kent ve kasaba merkezlerinin çoğunda kentsel sit alanlarının belirlenmiş olması, yasal olarak bu alanlarda ilgili koruma mevzuatı uyarınca rehabilitasyon ve restorasyon çalışmalarının yürütülmesine olanak vermektedir. Ancak kentsel yerleşimlerde kültür varlığı niteliği taşımakla birlikte tescil edilmemiş yapılar ile geleneksel mimarinin yer aldığı kırsal yerleşimlerde pek fazla sit alanı ya da tarihi yapı tescili yapılmamış olduğundan bu alanlardaki miras büyük tehdit altındadır.

Deprem nedeniyle harap olan kırsal yapılar, kültür varlığı sayılmadıkları için yıktırılarak herhangi bir yapı molozu gibi ortadan kaldırılmaktadır. Henüz tescilli olmayan ama aslında kültür varlığı değeri taşıyan köy yapılarının önceden yapılmış çalışmalara ve belgelere dayandırılarak acilen kayıt altına alınmaları ve korunmaları sağlanmalıdır. Bölgenin özellikle son iki yüz yıllık yaşamışlığının temsilcisi olan ve geleneksel köy yaşamının belgesi niteliğindeki geleneksel kırsal yapıların ve çevrelerin korunması, bölgenin yerel toplum belleğinin sürekliliği açısından da değerli bir çaba olacaktır.

AFET SONRASI SÜRECİN YÖNETİMİ- KOORDİNASYON / BİRLİKTE İYİLEŞTİRME

Afetin yıkıcı etkilerinin ardından yürütülecek iyileştirme sürecinde bütünleşik planlama, disiplinler arası bilimsel çalışmalar ve doğru zamanlama büyük önem kazanmaktadır. Tespit ve koruma önlemlerinde geç kalınması kadar hızlı ve acele alınan kararların da bölgedeki kültür varlıklarının korunmasını güçleştireceği açıktır. Bu zor görevin gerektirdiği seferberlik için tüm çalışmaları kamu kurumlarının teknik ve insan kaynaklarından beklememek, ülkemizin güçlü sivil ve uzmanlık ağları da dahil olmak üzere, tüm güçleri birleştirmek gerekir.

Kriz ve Risk Yönetimi ve afet sonrası iyileştirme sürecinde fiziksel çevreye ilişkin kararlar üreten farklı kamu mekanizmalarının yetki ve sorumluluk alanları doğrultusunda tam bir eşgüdüm içinde olmaları hayati önemdedir.

Kültür varlıklarının korunmasından sorumlu olan Kamu kurumları süreç planlaması ve koordinasyon sorumluluğunu üstlenerek çalışmanın farklı aşamalarında temalara, yere ve işin niteliğine göre oluşturulacak kurullar ve çalışma ekiplerinin tanımlanması ve bu ekiplerin kurumların yerel birimleriyle birlikte eşgüdüm ve iş birliği içinde çalışacağı organizasyonu kurması beklenir.

Oluşturulacak kurullarda ve çalışma ekiplerinde katkı vermeye yetkin ve gönüllü birçok kurumun – üniversitelerin ilgili birimleri, yerel, ulusal ve uluslararası meslek örgütleri ve sivil toplum kuruluşları da dahil – bulunduğu hatırlanarak, bu yükü birlikte üstlenerek mümkün olduğu kadar yaygın biçimde deneyim paylaşımı ile katkıların alınması, en nitelikli ve hızlı sonuçların alınmasını sağlayacak, kamuoyunu rahatlatacaktır. Bununla birlikte bölgedeki vatandaşların da çalışmalara bizzat katılmaları onlara bu zor dönemde bir amaç verecek, iyileşme sürecinde onlara destek sağlayacaktır.

ICOMOS TÜRKİYE MİLLİ KOMİTESİ KATKI ÇERÇEVESİ

ICOMOS, günümüzde dünyanın iklim değişikliği, çevre tahribatı, hızlı ve sağlıksız kentleşme, savaş ve çatışma, afetler, yoksulluk ve eşitsizlik gibi krizlerinin kültürel mirasa da etkilerini ve mirası korumanın daha sürdürülebilir ve dirençli bir dünya yaratmaktaki rolünü vurgulayan ve bu konularda sürekli çalışan uzmanlardan oluşan uluslararası bir kuruluştur. ICOMOS Türkiye Milli Komitesi olarak aynı yaklaşımla kültür varlıklarının korunması ana odağı etrafında mimarlık, mühendislik, planlama, arkeoloji, mimarlık tarihi, tarih, jeoloji gibi farklı alanlarda çeşitlenen yaygın uzmanlık ağımızla çalışmaktayız. Depremler sonrasında, uluslararası ICOMOS üyelerinin ve bağlantılarının yanı sıra ulusal üyelerimizin de dayanışma ve destek mesajlarına istinaden bu felaketin üstesinden gelmekte ve kültür varlıklarımızı yeniden kazanma sürecinde katkı vermeye hazır olduğumuzu vurgulamak isteriz.

- Afet sonrası iyileşme organizasyonunun her kademesinde üyelerimiz, karar üreten komisyonlar ve kurullarda bilimsel danışmanlık, saha çalışma ekiplerinde uzmanlık kapasiteleriyle yer alabilirler.
- Yaygın uzmanlık ağımız aracılığıyla, afet bölgesine yönelik önceden yapılmış ve yapılmakta olan bilimsel çalışmalarla ilgili veri kaynaklarına ulaşım için kolaylaştırıcı olarak birlikte çalışma köprüleri kurabiliriz.
- Hasar tespiti prosedürü ve kullanılacak veri toplama araçlarının tutarlı hale getirilmesi ve ortaklaştırılması için Bilimsel Komitelerimizin ve üyelerimizin mevcut çalışmalarını derleyebiliriz.
- ICOMOS Bilimsel Komiteleri; başta ICORP, ISCARSAN, CIVVIH, CIPA ve ICORP, Europa Nostra gibi uluslararası uzmanlık ağları ile bağlantılarımızdan yararlanarak, iş birlikleri kurmak ve bunları koordine etmek için katkı koyabiliriz.

ÖNERİLEN YOL HARİTASI -YAPILACAKLAR ICOMOS TÜRKİYE Milli Komitesi, 1 Mart 2023

Acil koruma önlemleri

- Yıkıntılarda kültür katmanlarını içeren izlerin korunmaya alınması. Kültür varlığı yapıların enkazlarının kendi parselleri içinde güvence altına alınması.
- Destekleme, payandalama, iskele gibi geçici önlemlerle kültür varlığı yapıların ayakta kalan kısımlarının güvenliğinin sağlanması.
- Enkazın kaldırılması sürecinde yıkıntıların altında ortaya çıkan / çıkabilecek arkeolojik / kültürel katmanların tespit edilmesi, hızlı envanterinin yapılması ve olası tahribata karşı gerekli önlemlerin alınması.

Kısa vadede (Mevcut durumun belgelenmesi, hasar tespitleri, belge derleme):

- Kültür varlıklarına dair mevcut araştırmaların, belgelerin, projelerin, tescil kayıtlarının derlenmesi, bu çalışmaları üreten uzmanlarla işbirliği yapmak üzere bağlantıların tesis edilmesi.
- Özellikle sivil yapıların belgelenmesi için deprem öncesi duruma ilişkin kişisel arşivlerdeki fotoğraf benzeri belgelerin yaygın bir çağrı yapılarak toplanması ve dijital ortamda arşiv oluşturulması.
- Depremden sonra ayakta kalan kısımların tespiti ve yıkıntılardaki özgün yapı parçalarının sınıflandırılması.
- Ayrıntılı yapısal hasar analizlerinin yapılması, yıkım sürecinin anlaşılması ve belgelenmesi. Mümkün olduğunca tutarlı veri toplanması için ICORP, ICCROM ve başka kurumlarda mevcut hasar tespiti/analiz formlarının birleştirilerek kullanılması.
- Afet ve Risk Yönetimi konusunda var olan kılavuzların güncellenerek kullanıma sokulması.
- Yapıya tarihi boyunca yapılmış olan farklı restorasyon müdahalelerinin deprem dayanımının saptanması.
- Deprem sonucunda ulaşılabilir hale gelen katmanların belgelenmesi, kayıt altına alınması, koruma süreçlerinin başlatılması (kentsel yapılaşmanın altında kalmış olan arkeolojik katmanlar veya farklı kültür bileşenleri ortaya çıkmış olabilir).

Orta vadede (Afet bölgesinde yaşamın yeniden kurgulanması):

- Bölgeye yönelik disiplinler arası, bütüncül ve kapsamlı bir stratejik eylem planı yapılması, onarım önceliklerinin tanımlanması ve farklı bölge ve temalarla ilgili alt-projelerin kurgulanması (burada mevzuatımızda bulunan alan yönetim planlaması yaklaşımlarından yararlanılabilir).
- Yeni yerleşmelerin kurulması sürecinde, tarihi kentlerimizin ve kırsal dokularımızın insansızlaştırılmadan (terk edilmeden), ve müzeleştirilmeden, tarihin izlerinin yeni yapılaşma altında silinmesine izin verilmeden, sosyo- kültürel dokuyu yaşama yeniden bağlayabilmek için yerel yaşamın tüm canlılığıyla devam ettiği sağlıklı ve dirençli tarihi merkezler/yerleşimler olarak planlanması.

- Kentlerin yeniden yapılanma sürecinde bu kentlerin arkeolojik olarak çok katmanlı yapısının planlama çalışmalarında gözetilmesi, kentsel arkeolojinin alanında arkeoloji, planlama, mimarlık gibi farklı disiplinlerinde uzman kadrolarının güçlendirilmesi,
- Kültür varlıklarında yapılacak onarım ve restorasyon işlemleri için ilkelerin, kullanılan teknik/yöntemlerin ve mevzuatın değerlendirilmesi. Depreme ve genel olarak afetlere dirençli planlama ve mimari koruma önlemlerinin alınması, bu yönde projeler geliştirerek uzman kadrolarının güçlendirilmesi.
- Bölgeye ilişkin yapılacak bütüncül plan çerçevesinde, öncelikleri belirlenen kültür varlığı yapıların tanımlanan ilkeler doğrultusunda bilimsel yöntemlerle restorasyon uygulamalarının gerçekleştirilmesi.

Uzun vadede (Afete dirençli kültürel miras koruma ve yönetimi)

- Koruma / önleyici koruma, sağlıklı ve dirençli yerleşimler kazanmak için gerekli ulusal ve bölgesel plan ve projelerin geliştirilmesi.
- Geleceğe yönelik afet hazırlık risk planlamalarının yapılması, başka yerleşimlere de uyarlanması.
- Gerek deprem bölgesi gerek ülkemizin diğer bölgeleri için kültür varlıklarında afet riskini azaltmaya yönelik, kurumsal ve insani kapasite geliştirme çalışmaları yapılması, eğitimler verilmesi, dünya çapında ve ulusal çapta uzman kurumlarla işbirliği projeleri geliştirilmesi.
- Deprem vesilesiyle oluşan kurumsal iş birliklerinin uzun vadeli ve sürdürülebilir kılınması.